

Hadelands Bronsealder: et sentrum i periferien

Liam Glenton Prescott

2024

Introduksjon:

Metallgjenstandene fra Hadelands bronsealder utgjør en merkverdig samling av funn. Kvaliteten, typen og opphavet til gjenstandene, og det at de er funnet i periferien av den nordiske bronsealderkulturen, gjør at de er blitt beskrevet som blant de rikeste og merkeligste funnene fra Norges bronsealder (Hagen 1954:97; Grieg, 1926:19).

Ved å undersøke gjenstandene, deres utforming, ikonografi, opphav og nedleggelse, vil jeg drøfte hvorvidt materialet viser til delaktighet i den nordiske bronsealderkulturkretsen. Jeg vil deretter diskutere hvorvidt vi kan forstå samfunnene på Hadeland ut ifra de sosio-politiske systemene som kjennetegner den nordiske bronsealderen. Avslutningsvis vil jeg drøfte hvordan gjenstandsmaterialet kan forstås som særegne lokale kulturuttrykk.

Selv om mange av bronsealderens definerende kulturuttrykk strekker seg fra neolitikum og ut i førromersk jernalder, har jeg valgt å begrense meg til perioden 1700-500 fvt. Jeg begrenser meg videre til Hadeland, bestående av kommunene Gran, Lunner og Jevnaker. Tidligere var kommunene en del av Oppland, men er i dag en del av Innlandet og Akershus fylkeskommuner. Jeg har samlet en oversikt over gjenstandsmaterialet (se appendix) ved å ta i bruk KHM's unimus-katalog, hovedfagsoppgaven (2006) og doktoravhandlingen (2012) til Lene Melheim, oppslagsverkene til Sigurd Grieg (1926) og Øystein Johansen (1981; 1993), samt en artikkel av Melheim og Christian Horn (2014) som inkluderer det siste kjente funnet fra Hadeland.

Forskningshistorien:

Oppdagelsen av et rikt bronsealderdepot på gården Vestby i Lunner i 1924-1925 utfordret flere av datidens tolkninger omkring Norges forhistorie. Mengden og kvaliteten på gjenstandene, funnet langt utenfor bronsealderens kjerneområder, gjorde at Vestbyfunnet ble omtalt som blant de rikeste, merkeligste og mest spektakulære funnene fra bronsealderen i Norge (Hagen 1954:97; Grieg, 1926:19). De to norske arkeologene A.W. Brøgger og Haakon Shetelig hadde begge i 1925 publisert hvert sitt verk om Norges oldtid. Brøgger (1925:99, 129-134, 182, 208) hevdet at selv om man fant kulturuttrykk i stil med den sør-skandinaviske bronsealderen, befattet man seg enda her til lands med en steinalderkultur. De fåtallige bronsegjenstandene, samt helleristningen og gravmonumentene langs kysten viste til kulturell innflytelse fra sør, men ikke en reel bronsealder. Shetelig (1925:73, 81) argumenterer derimot for at bosetningsformen, bergkunsten, gravminnene og -skikken reflekterte kulturutviklingen

lenger sør. Selv om det var lite bronse å finne, var den av høy kvalitet. Videre var alle periodene av bronsealderen representert i gjenstandsmaterialet og pekte på utviklingen av en fullkommen bronsealder her til lands.

Sigurd Grieg (1925; 1932) og Anathon Bjørn (1929) behandlet gjenstandsmaterialet fra Hadeland i stil med Brøgger. Med dette utgangspunktet tolket de Vestbyfunnet som tilfeldige importerte, oppsamlet fra et større område over lengre tid, og nedlagt som et sakralt depot tilknyttet en fruktbarhetskult med røtter i Europa (Bjørn, 1929:54-60, Grieg, 1932:14, 18). Når det gjaldt gjenstandens opphav, var det naturlig å se til Hallstat-områdene og Danmark. Da man på 1950-tallet tok røntgenbilder av bronsefigurene fra Vestby så man at hodene var satt sammen med kroppene med jernstifter (Rosenqvist, 1954:132-133). At jern var i bruk i Norge i bronsealderen var ukjent, og styrket dermed teorien om et sentraleuropeisk opphav. Norske funn av støpeformer og smeltedigler gjorde det derimot vanskelig å argumentere imot hjemlig produksjon. Det var derimot enighet om at det kun var snakk om enkle former, og at man i Norge ikke hadde de støpetekniske ferdighetene til å produsere gjenstander slik de man fant på Vestby (Shetelig 1925: 78, 83-85; Grieg 1932:18, Bjørn 1929:50, 66-67).

Graver og bosetningsspor

Man møter på en rekke utfordringer i forsøket på å forstå Hadelands bronsealder. Utenom sverdene fra Sørums og Rønnerud, ble alle bronsegjenstandene fra Hadeland avdekket mellom 1856-1925. Ettersom de fleste funnene var gjort av allmenheten er funnkontekstene ofte uklare og dokumentasjonen manglende. På tross av det kulturrike landskapet, preges datamaterialet fra Hadeland, i likhet med store deler av Østlandet, av mangelen på systematiske arkeologiske undersøkelser (Bukkemoen & Lønaas 2009:6; Østmo, 1990:126; Johansen, 1981:107-109; 1991:191). Av den grunn er det en mangel på boplassfunn og bosetningsspor (Johansen, 1991:191; 1981:107-109; Østmo, 1990:126; Wenn og Larsen, 2010:6). På Hadeland ble det undersøkt en hustuft på Åstveit i Gran i 1948. Helmen (1953:18-29) hevdet den trolig stammet fra neolitikum, men er trolig yngre.

Jordbruksspor i form av meget kullholdige dyrkningslag og en rydningsrøys fra Rossum i Gran er blitt radiokarbondatert til 1250-1125 fvt. og 775-535 fvt. (Wenn & Larsen 2010). Fra Skøien i Lunner ble prøver av dyrkningslag datert til 1005-920 fvt. (Bukkemoen & Lønaas 2009). Dyrkningslagene viser til perioder av intensivt jordbruk (Wenn & Larsen 2010:15).

Av de over 1300 registrerte gravhaugene fra Hadeland, er kun et fåtall av dem datert (Pedersen 1989, s. 54 i Wenn & Larsen 2010:5; Wenn og Larsen, 2010:15). Blant gravhaugene som er antatt å være fra bronsealderen er Hadelands største gravhaug (Friis, 2020:6). Av littiske funn er det i KHMs katalog registrert åtte flintdolker og -spyd, en skraper av flint, 14 skafthulløkser og to skaftfurekøller av bergart (Prescott, 2024). En nærmere gjennomgang av unimus-katalogen med et forbehold om at littiske gjenstander fra neolitikum kan være feildatert kan utvide dette materialet. Selv om man mangler systematiske undersøkelser mener jeg at det tilgjengelige funnmaterialet og kontinuiteten av bosetningsspor fra stein- til jernalderen, viser til at Hadeland trolig var godt befolket og ressursene utnyttet gjennom hele bronsealderen. Dette er spesielt tydelig når man undersøker metallfunnene

Metallfunn

Fra Hadeland er det registrert 25 metallgjenstander fra bronsealderen, hvorav fem er gått tapt, fra ti ulike funnkontekster. Av de ti funnkontekstene er fem ansett som sikre depoter, to graver, og tre usikre eller ansett som markfunn. Av de 20 sikre gjenstandene er fire datert til EBA, 15 fra YBA, og en uten datering. Gjenstandsmaterialet fra EBA består av to randlistøkser, et sverd og en rakekniv. De to randlistøkstene funnet på Grumstad og Morstad er begge datert til per. I. Øksen funnet på Grumstad ble funnet i en gravrøys sammen med et hengesmykke og en bronsepaalstav, som nå er forsvunnet (Johansen, 1981:195). Det foreligger ingen annen dokumentasjon om de to sistnevnte gjenstandene, og det er usikkert om gjenstandene var nedlagt sammen. Det spesielle med funnet av randlistøksen er at det utgjør det eneste norske gravfunnet av denne typen (Johansen, 1981:195).

Under en oppdemning av Randsfjorden mot slutten av 1980-tallet ble det funnet et sverdfragment 200 meter inn fra vannkanten. Det såkalte Rønnerud-sverdet ble ikke levert til KHM før på 2000-tallet. Sverdet er datert til per. Ib/II, omtrent 1500 fvt. (Melheim & Horn, 2014: 14, 16). Sverdet består av hiltet og bunnen av bladet, men mangler håndtaket. Funnkonteksten og den mørke patinaen peker på at sverdet var deponert i vannet (Melheim & Horn, 2014: 14). Sverdet ligner en rekke funn fra Sverige og Danmark (Vankilde, 1996:225 i Melheim & Horn, 2014:14). Disse sverdene ser ut til å være av en egen nordisk type, inspirert av eldre sentral-europeiske importere. Rønnerud-sverdet tolkes derfor for å være produsert i

Skandinavia av importert metall (Melheim, 2012:141-142, 397; Melheim & Horn, 2014:1418). Tydelige slipespor og to større hakk i bladet peker mot at sverdet trolig var godt brukt, og brukt i kamp (Melheim & Horn, 2014:16-21). Melheim og Christian Horn (2014: 17-21) anser derfor nedleggelsen som del av et ritual tilknyttet krigeridentitet og krigføring, så vel som vannet som et liminalt landskap og symbol for mobilitet.

Rakekniven fra Nedre Hov er datert til per. III og ble funnet i jorden ved en jevnet gravhaug. Johansen (1981:49) klassifiserer det som et løsfunn, men vil jeg ta utgangspunkt i Melheims (2006:174) tolkning om at dette er et gravfunn. Kniven har et bøyd blad, er ornamentert med rekker av trekanter og har et håndtak formet som et hestehode med lang hals. Typen og nedleggelsen står i stil med andre norske og sør-skandinaviske gravfunn (Johansen, 1981:49). Fra Vestre Velo har vi også et funn av en rakekniv og en pinsett fra en gravrøys med brente bein, trekull og to dyretenner. Begge dateres til per. IV. Pinsetten er triangulær, har strekbåndsornering og tre bukler i en trekantform. Typen er vanlig i Sør-Skandinavia. Dette er en av to pinsetter funnet på Østlandet, begge fra graver (Johansen, 1981:53-54). Bakerste del av rakekniven mangler, men vi kan enda se orneringen av skipsfigurer, en fisk, sirkler og rekker av s-formede bølger. Håndtaket på kniven er formet som et fuglehode med en s-formet hals. Det finnes to andre eksemplarer av denne typen fra Østlandet (Johansen, 1981:50). Begge gjenstandene er vanlige fra sør-skandinaviske graver i denne perioden.

Et annet funn med tydelige assosiasjoner til Sør-Skandinavia er bronseluren(e) funnet i en myr på Brandbu i 1897 (Grieg, 1926:12; Johansen, 1993:84). Året etter ble det, etter nærmere undersøkelser, avdekket flere fragmenter på samme sted. Hvorvidt delene utgjør en eller to bronselurer har vært omdiskutert. En av delene som ble funnet i 1898 speiler en av delene fra det originale funnet i form og ornering, og kan dermed tyde på at det er to like deler fra to ulike lurere (Jensen, 2013:517). Ettersom lurer oftest nedlegges som par i myr, er det trolig at dette også her var tilfellet. Dette kan være grunnen til at Johansen (1981:75; 1993:84) hevder at funnet utgjør to lurere. Jeg vil ta utgangspunkt i at denne tolkningen stemmer. Funnet er unikt i en norsk kontekst ettersom lurene fra Brandbu, sammen med et par lurer fra Rogaland, er de fire eneste funnet i Norge (Johansen, 1993:84; Melheim, 2015:397). Begge er datert til per. V (Broholm, 1949:58 i Johansen, 1981:75). Om vi sammenligner de to parene er det klart at lurene fra Brandbu mangler munnstykket, og muligens endestykket som også kan ha hatt dekorerte plater på enden.

Ved Søndre Hytten ble det funnet to sverd under ett tynt jordlag mot fast fjell. Sverdene er ulik størrelse, men er begge typen D2 grepsspissverd. Dette er den vanligst forekommende sverdtypen i Sør-Skandinavia i periode V (Johansen, 1981:35). Sverdet fra Sørumsund skiller seg derimot ut i en skandinavisk kontekst. Etter å ha blitt funnet i en fjellsprek i 1948, ble det først klassifisert som et sentraleuropeisk Auvernier-sverd, og deretter som et Möriegersverd (Hagen, 1954:110). Selv om disse klassifiseringene gjenstår i blant annet KHMs katalog, tyder de spesielle grepknappene på sverdet at det er et Tachlovic-sverd (Müller-Karpe 1961:81 i Johansen, 1981:32; Melheim & Lund, 2011:456; Melheim, 2015:397). Typen stammer fra Tsjekkia. Av de 22 kjente eksemplarene er sverdet fra Sørumsund det eneste funnet i Skandinavia (Melheim & Lund, 2011:456; Johansen, 1981:32). Håndtaket er ornamentert og har tre nagler med beinrester som viser til det opprinnelige grepet (Johansen, 1981:32). Sverdet beskrives som «usedvanlig fint og langt», men håndtaket har blærer og hull grunnet støpningsfeil. Sammen med sverdet ble det funnet en nagle med firkantet hode med avrundede kanter.

I Røste ble det i 1886 funnet en halsring nedlagt i myr. Halsringen er av wendeltypen. Det skal opprinnelig ha vært funnet to slike halsringer og en liten bronsehest (Helmen, 1953:54 i Johansen, 1981:75; Melheim, 2006:167). Annet enn denne beskrivelsen foreligger det ingen dokumentasjon omkring de tapte gjenstandene (Johansen, 1981:75). Ringen er et av seks funn av wendelringer i Norge. Alle er depotfunn, funnet på Østlandet og datert til per. VI (Melheim, 2006:167, 184). Deponering av halsringer med en dyrefigur peker videre mot det rikeste og mest velkjente depotfunnet fra Hadeland. Vestbyfunnet består av tre halsringer, en stor bronsenål prydet med fem plater, 353 tinnbelagte bronseperler på et halskjede, to dyrefigurer av bronse og en nåtapt fingerring. To av halsringene ble oppdaget under pløyingen av et jorde i 1924, mens resten av gjenstandene ble oppdaget pent arrangert på samme sted det følgende året. Gjenstandene er datert mellom 700-500-tallet fvt. og flere av gjenstandene (deriblant dyrehodene) har dermed vært i sirkulasjon i lengre tid før de ble deponert (Melheim, 2022:187). Bronsenålen er eksepsjonelt stor, og utgjør en av tre kjente funn av denne typen, alle fra Norge (Johansen, 1981:73). De tre halsringene er av samme type, men varierer i størrelse, ornamentikk og produksjonsteknikk. De har alle store endeplater som ender i store spiraler. De to dyrefigurene består av hode og kropp satt sammen med jernstifter. Hodene og kroppene stammer fra to ulike produksjonskontekster. Dyrefigurene er, på bakgrunn av deres store horn og stutte bein, kjent som *bronsebukkene*.

Perlekjedet og dyrefigurene er de eneste kjente av sitt slag (Melheim & Lund, 2011:442-445)
Det som umiddelbart blir tydelig etter en gjennomgang av gjenstandsmaterialet er
tilknytningen til den sør-skandinaviske kulturkretsen.

Den nordiske bronsealderen

Den nordiske bronsealderen omfatter dagens Danmark, nordlige deler av Tyskland, så vel som de sør-østlige og vestlige delene av den skandinaviske halvøya. Her vokser det mot slutten av neolitikum frem et nytt sett med kulturuttrykk, som vil definere perioden 1700-500 fvt.. Med ankomsten av jordbruket, hesten og bronseteknologien følger en ny ideologi, kosmologiske og ontologiske forestillinger og idealer. Sammen utgjør de grunnlaget for en ny levemåte basert på agropastoralisme, høy mobilitet og trosforestillinger basert rundt solen og himmellegemene. Det økonomiske grunnlaget, handelsnettverkene og ideologien ligger til grunne for utviklingen av et nytt sosio-politisk system og fremveksten av de første høvdingdømmene i Norden. I spissen av disse sterkt hierarkiske samfunnene står en krigerelite med kontroll over jord og handel. Felles blant dem er en ideologi og et symbolspråk som uttrykkes på tvers av de vidstrakte handelsnettverkene som definerer perioden (Austvoll, 2020; Kristiansen, Ling & Earle, 2018; Hedeager, 2017:28; Hedeager & Østmo, 2005:58-60; Melheim, 2006:36-38). Den nordiske bronsealderens kulturuttrykk kan slik forstås som formet av inntrykk fra fremmede kulturer, deriblant med indo-europeisk opphav, så vel som lokale elementer (Kveiborg, Ahlqvist & Vandkilde, 2020:75)

I det eksepsjonelt billedrike gjenstandsmaterialet finner vi refleksjoner av denne kulturen. Solens betydning for jordbrukssamfunnenes eksistens er åpenbar. At solens syklus, fravær og tilbakekomst er spesielt merkbar i Norden, kan være grunnen til dens sentrale rolle i kosmologien. I kombinasjon med illustrasjoner av solen finner vi ofte periodens høyteknologi, deriblant hesten, skipet og sverdet. Utviklingen av skipsteknologien i senneolitikum var trolig essensiell for spredningen av den materielle kulturen og kontaktnettverkene som definerer bronsealderen (Austvoll, 2020:19; Ling, Earle, & Kristiansen, 2018:495). I lys av en nordisk elitekultur, kan skipet tolkes som et symbol på elitens mobile livstil, allianser, kontroll over handel, så vel som tilgangen på bronse. Sverdet kan ha fungert som et symbol på samme vis. Ettersom sverdets tilblivelse avhenger av bronseteknologien, kan det forstås som et symbol for bronsen, så vel som elitens makt. I tillegg til himmellegemene og datidens høyteknologi, kan man identifisere flere dyr, reelle så

vel som fiktive, som sentrale i bronsealderens forestillingsverden. Sammen utgjør disse et sammensatt symbolspråk, der de ulike figurene smelter sammen i uttrykk for ontologiske og kosmologiske forestillinger, så vel som elitekulturen.

Delaktighet i den nordiske bronsealderen

I gjenstandsmaterialet fra Hadeland kan vi gjenkjenne flere av disse symbolene og forestillingene. Spesielt representative er rakeknivene fra Vestre Velo og Nedre Hov. Mens toalettsaker for folk flest ikke umiddelbart assosieres med en krigeridentitet, oppdages rikt ornamenterte rakekniver og pinsetter regelmessig i mannlige elitegraver. De ansees som et uttrykk for en felles europeisk eliteideologi, som fulgte de interregionale kontaktnettverkene (Austvoll, 2019:6). Mens hårsrell kunne være en måte å skille seg fra den øvrige befolkningen og dermed vise sin identitet og status, er Paul Treherne (1995) blant dem som argumenterer for at bronsealderens elitekultur var preget av skjønnhetsidealer. Med utgangspunkt i det rike skandinaviske rakeknivmaterialet har Flemming Kaul (1998, 2004) rekonstruert utviklingen av sol-myten gjennom bronsealderen. Her ser vi solens reise over himmelen og under havet, om bord dag- og nattskip, hjulpet av hesten, slangen, fisken og fuglen.

Dette kan vi gjenkjenne på rakekniven fra Nedre Hov. Bladet er formet som et skip, ornamentert med rekker av trekantene og håndtaket på kniven, eller baugen på skipet, er formet som et hestehode. Kniven fra Vestre Velo er ornamentert for å klart ligne et skip. I tillegg ser vi en versjon av solmyten der solen blir ført opp av havet av en fisk som spises av en fugl (Kaul 2004:101, 243, 320 i Melheim 2022:188; Melheim 2022:187). De to knivene reflekterer utviklingen av sol-myten. Mens hesten i løpet av hele bronsealderen utgjør et sentralt symbol assosiert med solen, inntar fuglen også denne rollen i ikonografien ved overgangen til YBA (Kaul, 2004b:25). Rakekniven fra Vestre Velo er også ornamentert med en rekke S-symboler, tolket som stiliserte solhester. Sol- eller slangehesten gjengis på helleristninger, i ornamentikken, men også i bronsefigurer (Jensen, 2013:527; Hagen, 1954:105; Kaul, 2004:271-280). Faardal-funnet fra Danmark inneholder blant annet en figur med slangekropp, bein og hestehode. Fra samme funn har vi en rekke figurer, deriblant tvillinghester og et par hornede hestehoder med feste (Kaul, 2004:329). Kallerupfunnet utgjør enda et dansk depotfunn med lignende figurer. Disse funnene er tydelige paralleller til hodene av dyrefigurene fra Vestby (Melheim, 2022:185). De er alle depotfunn og inkluderer hornede hestefigurer, trolig ment for å festes på enden av miniatyrskip (Melheim, 2015: 124-125).

Den velkjente Trundholmvgognen skiller seg fra de øvrige figurene i og med at det er en enkelt hest, med kropp, uten horn, som drar solen på en vogn. Figurene er enda uttrykk for den samme myten. Trundholmvgognen, som dateres til 1300 fvt., viser til en eldre versjon av myten der skipet ikke enda hadde tatt vognens plass, og tvilling-hestene ikke var blitt bærere av natt- og dag-solen (Jensen, 2013:527; Kaul 2004:302). Et særtrekk ved både Trundholmhesten og hodet til den største av de to figurene fra Vestby, er at de begge har en trekant i pannen. Her har jeg ikke lyktes i å finne noen tolkninger omkring hva symbolet kan bety. Solmyten går også igjen på halsringene fra Vestby. Hver av halsringene er dekorert med to par skip, med kjølene mot hverandre, tolket som dag- og nattskipet (Kaul, 1998:157–159). Symboler assosiert med solen; bølgemotiver, S-symboler og konsentriske sirkler, er plassert over, eller om bord, hver av skipene.

Man kan altså gjenkjenne sentrale elementer ved den nordiske bronsealderens kosmologi og ideologi, så vel som dens utvikling i gjenstandsmaterialet fra Hadeland. I tillegg til disse gjenstandene er flintdolkene, gripsspissverdene og bronselurene klart assosiert med den nordiske bronsealderen. Mens randlistøksene og wendelringene er europeiske typer, forekommer de regelmessig i nordiske bronsealderfunn. Nedleggelsen av de ulike gjenstandene følger også den regionale skikken. Deriblant finner vi pinsetter og rakekniver i graver, i tillegg til våtmarksdeponeringer med halsringer, sverd og lurur. Bronselurene avbildes også regelmessig på helleristninger, og ser ut til å være sentrale i ritualer tilknyttet de nordiske trosforestillingene. Deponeringen av gripsspissverdene utenfor en gravkontekst følger også tilbakegangen av deponeringer av sverd i per. V (Johansen, 1981:36). Økningen av kremasjonsgraver ved overgangen til YBA er også tilstede i gravrøysen fra Vestre Velo (Melheim, 2006:27, 59, 113). Selv om gravskikken på Hadeland er dårlig representert, er det vi har i tråd med utviklingen lenger sør.

Samfunnene på Hadeland

Jeg mener dette materialet tydelig viser at man på Hadeland tok del i kontaktnettverkene, behersket teknologien, var innforstått med de kosmologiske forestillingene og ellers var delaktige i den nordiske bronsealderkulturen. Mens den nordiske bronsealderen og de følgende kulturuttrykkene ofte assosieres med fremveksten av høvdingdømmer og en krigerelite, kan man kun vise til en slik samfunnsutvikling i noen områder i Danmark og

Sverige, samt et fåtall steder langs Sør-Vestlandet i Norge. Kan gjenstandsmaterialet fra Hadeland være et uttrykk for en lignende stratifisert samfunnsstruktur?

Christopher Prescott (2000:214) anslo for 25 år siden at det fantes omkring 800 funn av metallgjenstander fra bronsealderen i Norge. Gjenstandene er konsentrert på de mest sentrale områdene på Sør-Vestlandet, deriblant Oslofjorden, Lista og Jæren, men også i mindre områder på Østlandet (Prescott, 2000:214). Med utgangspunkt i Johansens (1981) og Einar Østmos (1990) oversikt og kartlegging av metallfunnene fra Østlandet kan vi se noen mønstre. Østmos kart (1990:127) viser klare funnkonsentrasjoner rundt Oslofjorden, ved Tyrifjorden, Mjøsa og på Hadeland. I tillegg følger øvrige funn elvene oppover mot Vestlandet. Om vi ser på spredningen av flintdolker fra per. I og II speiler disse funnene konsentrasjonene av metallfunn (fra Scheen, 1980, fig. 2:172 i Østmo, 1990:126-127). Ved å så se på oversikten over helleristningene på Østlandet (fig 1. s. 12 i Østmo 1990) ser vi at også disse samsvarer med de øvrige funnene. Det er derimot verdt å bemerke seg at mens vi har konsentrasjoner av skålgroper på blant annet Hadeland og ved Mjøsa, så har vi ingen figurristninger, slik de vi finner lenger sør rundt Oslofjorden. Hadelands nærmeste figurristninger er skipsfigurene på Berget i Tyrifjorden (Melheim & Horn, 2014:19). Områdene rundt Oslofjorden og Tyrifjorden, Mjøsa og Randsfjorden befinner seg alle innenfor Oslofeltet, hvor kambrosilursedimenter skaper gode jordbruksforhold (Melheim, 2015:395; Østmo, 1990:127-128). Det er altså en klar konsentrasjon av gjenstands- og helleristningsfunn i områdene på Østlandet med gode jordbruksforhold og som befinner seg langs områdets største vannveier. Hadeland er sentralt plassert, med tanke på nærheten til Mjøsa, og den direkte tilgangen til Randsfjorden. Herifra kan man følge vannveiene ned Tyrifjorden og ut mot Oslofjorden, eller oppover mot Vestlandsfjellene. Hadeland er videre en av de mest fruktbare jordbruksbygdene på hele Østlandet (Friis, 2020:6).

Johansen (1981:160) hevder at man på Østlandet hadde et hierarkisk oppbygd samfunn av tilnærmet høvdingtype. Melheim (2006:37) hevder derimot at man ikke har «grunnlag for å hevde at et hierarkisk samfunn på Østlandet i Norge var institusjonalisert i samme grad som i Sør Skandinavia». Selv om vi kan peke på et rikt bronsemateriale fra Hadeland, er det beskjedent i forhold til det sør-skandinaviske materialet. Mens Hadeland er godt plassert i forhold til Østlandets største vannveier, er det ikke direkte tilknyttet kysten. Østmo (1990:134) hevder at figurristningen, slik de vi finner langs Oslofjorden og Sør-Vestlandet sammenfaller med de rikeste og mest sentrale områdene. Han hevder at figurristningene, i større grad enn metallfunnene, må forstås ut ifra deres religiøse funksjon,

men også som tegn på sosial og politisk makt og prestisje for en sterk elite (Østmo, 1990:135). Selv om man på Hadeland mangler systematiske undersøkelser, er mangelen på andre funnkategorier enn metalfunn talende. Det materialet derimot peker mot er at Hadeland kan ha fungert som et sentrum på Østlandet, og muligens har vært del av en høvdingdømmestruktur med sentrale områder i Sør-Sverige eller Danmark i yngre bronsealder (Johansen 2000:136–138; Prescott 1991:46; Melheim, 2015:397).

En særegen lokal kultur:

Majoriteten av gjenstandsmaterialet fra Hadeland passer pent inn med den nordiske bronsealderkulturen. Det er derimot flere av gjenstandene som peker mot kontakt med andre deler av Europa, så vel som lokal produksjon og uttrykk for en særegen kultur. Mens hodene på dyrefigurene fra Vestby tilhører en gruppe med bronsefigurer tilknyttet den nordiske bronsealderkosmologien, er kroppene unike i en skandinavisk kontekst. Hodene var trolig i sirkulasjon i omtrent 200 år før kroppene ble støpt (Melheim, 2022:187). Ved støpningen av kroppene ble hodene blitt tilegnet en ny betydning og funksjon, og trolig byttet de art. Det er usikkert hvilket dyr de nå skal forestille, eller om de skal forestille et ekte dyr. Formen på kroppene, deres butte bein og haler, samt formen på de originale hornene, gjør at figurene ser ut som bukker. Den nærmeste parallellen til denne figuren finner vi i et funn fra Kestad Kyrka i Västgoterland (Melheim 2022:187). Med utgangspunkt i Kristine Omas (2018:131 i Melheim 2022:188) teori om ullproduksjon og sauenes sentrale rolle i kosmologien i VestSverige og Øst-Norge, er det mulig at figurene fra Vestby og Kestad Kyrka er uttrykk for en lokal versjon av myten om solhesten. Denne teorien ville også presentert en mulig komparativ fordel i handel i form av ullproduksjon.

Med tanke på den sentrale rollen smeden vil ha hatt i utviklingen av den immaterielle kulturen gjennom formingen av den materielle, er det relevant å undersøke produksjonskonteksten av disse symboltunge gjenstandene nærmere. Både dyrefigurene og halsringene fra Vestbyfunnet ble tidligere tolket som importerte fra Hallstatt-området (Hagen, 1954:98). Denne teorien ble styrket av at man på 1950-tallet oppdaget jernstifter som holdt figurene sammen. Det er derimot i dag anerkjent at jernteknologien var i bruk i Norge mot slutten av bronsealderen, i alle fall fra 800-tallet (Serning 1984; Hjärthner-Holdar 1993 i Melheim, 2015:398). Det finnes også i dag ett rikt funnmateriale som peker mot støpning av bronse, og bearbeiding og trolig utvinning av kobber i Norge (Melheim, 2015; Melheim,

Prescott & Arnfinset, 2016; Prescott, 1991; Prescott, Sand-Eriksen & Austvoll, 2018).

Melheim (2015) har derfor argumentert for muligheten for at noen av gjenstandene fra Hadeland kan ha vært produsert lokalt.

De tre nakkeringene fra Vestby følger tydelig samme stil, men varierer i størrelse og produksjonsmåte. Ringene er produsert med tre ulike teknikker. En er hultstøpt, en er vridd og en har utskårede riller (Melheim & Lund, 2011:447-448). Ornamentikken viser til den samme myten og tar i bruk de samme motivene, men varierer i valg av symboler. At typen kun er funnet i Skandinavia og at blant annet skipsmotivene viser til forestillinger tilknyttet den nordiske kulturen, peker mot at gjenstandene er av skandinavisk opphav (Melheim, 2015:397-398). Bronsen varierer i tinn-innhold, noe som videre peker mot ulike smeder. Likheten mellom ringene og det at de er nedlagt sammen, peker mot at de kan enda kan ha vært produsert i samme kontekst. En analyse av leiren i den hultstøpte ringen viser at produksjon fant sted i et fjellområde. Dette utelukker Danmark. En analyse av leiren i fra de hultstøpte kroppene til dyrefigurene peker i samme retning (Melheim, 2015:398). Melheim (2015:125, 396, 398) argumenterer derfor for at de kan ha vært produsert i Vest-Sverige eller Øst-Norge. Muligens på Hadeland. Bronsenålen funnet på Vestby er, sammen med to funn fra Vestlandet, de eneste kjente funnene av denne typen. De antas derfor å være et særegent norsk uttrykk (Johansen, 1981:73). At de også kan være produsert lokalt er dermed ikke utenkelig.

Tachlovic-sverdet viser til derimot til kontaktnettverk som strekker seg forbi den nordiske kulturkretsen. At dette er det eneste funnet gjort i Skandinavia kan være en indikasjon på at man på Hadeland var i direkte kontakt med fjernere deler av Europa. Mens perlekjedet fra Vestby tidligere er antatt å stamme fra Hallstatt-området (Hagen, 1954:98), finnes det ingen paralleller til dette funnet. Melheim og Lund (2011:452) argumenterer for at halskjede kan ha vært en månekalender, på grunn av at den består av 353 perler, hvorav 12 er større enn de resterende. Månens plass i den nordiske kosmologien er omdiskutert. Nebradiskene fra Tyskland viser klart månen som en del av nattehimmelen (Meller, 2013). Utenom å muligens være utrykt som nattsolen, hevder Kaul (2004:257-259) at man kan vise til et fåtall usikre eksempler fra det skandinaviske gjenstandsmaterialet og helleristningene. Andre arkeologer hevder derimot at man kan peke på uttrykk for månens syklus og månekalendere i en rekke funn, deriblant på den mørke siden av Trundholm-vognens sol (Randsborg, 2009).

Jeg mener man med utgangspunkt i gjenstandsmaterialet fra Hadeland kan vise til delaktighet i den nordiske bronsealderkulturkretsen. Hadelands posisjon i periferien av dette

komplekset, ser ikke ut til å reflekteres i funnmaterialet. Særegenheten ved flere av gjenstandene peker derimot også på utviklingen av lokale kulturuttrykk. Uten å forsøke å male et bilde av denne kulturen, vil jeg peke på sammenblandingen av ulike kulturuttrykk. Vestbyfunnet utgjør i seg selv et interessant utgangspunkt. Her har vi gjenstander som perlekjedet, uten paralleller i det europeiske eller nordiske funnmaterialet. Gjenstander som halsringene og bronsebukkene, som trolig er lokalt produsert, viser til forestillingene forbundet med den nordiske bronsealderkulturen, samtidig som de peker mot særegne lokale forestillinger. Vestbyfunnet er videre deponert i stil med den nordiske bronsealderskikken (Melheim, 2022:185). Fra Hadeland kan man altså se en rekke ulike kulturuttrykk med ulike opphav, som er blitt tilegnet en ny kontekst, funksjon og betydning, og dermed gjort til uttrykk for en særegen lokal kultur, innenfor rammene av et større regionalt kompleks. Ettersom kultur formes ut ifra lokale behov og forhold, så vel som individuell agency, mener jeg at man ikke burde forstå dette materialet som et spesielt tilfelle eller avvik, men heller et eksempel på at lokale kulturuttrykk utvikles innenfor rammene av regionale komplekser.

Appendix

Revidert versjon av appendix fra Prescott, 2024:114-115.

ID.	Gjenstand (mistet)	Funnsted	Kommune	Funnår	Datering	Funnkontekst	Beskrivelse:
C14104(a/b)	Randlistøks og hengesmykke (Paalstav)	Grumstad	Lunner	1888	EBA	Gravrøys	Funnet i en gravrøys. Eggen og halvet bladet på øksen er bevart. Det foreligger ingen beskrivelse av hengesmykket eller paalstaven.

C2057	Randlistøks	Morstad	Gran	1856	EBAI	Usikker	Funnet under en stor stein
C54227	Fragmentert Sverd	Rønnerud, Randsfjorden	Jevnaker	1980-tallet	EBAIb/II	Våtmarksdeponering	Funnet 200m fra vannkanten under en nedtapping av Randsfjorden. Levert til KHM på 2000-tallet
C4417	Rakekniv	Nedre Hov	Gran	1868	EBAIII	Gravhaug-/løsfunn	Ornamentert rakekniv med hestehode som håndtak
C21311/a/b	To sverd, Gripsspissverd D2	Søndre Hytten	Lunner	1912	YBA	Depot	Funnet under et tynt jordlag inntil fast fjell
C24452 C24442	Rakekniv og pinsett	Vestre Velo	Jevnaker	1929	YBA IV	Gravrøys	Rakekniven og pinsettet ble funnet sammen med trekull og brente bein. Begge gjenstandene er ornert. Rakekniven med skip, fisk og solsymboler. Bakre del av

							orneringer mangler
C27995/a/b	Tachlovicsverd d og nagle	Sørum	Gran	1948	YBA V	Løsfunn	Funnet i en smal fjellsprekk. Tidligere tolket som et Auvernier-, eller Mörigersverd). Sverdet er godt bevart, men deler av ornering ble skrapet vekk av finnen. Sverdet har strekornering. Grepet er støpt i to deler, satt sammen med tre nagler. Beinrester under naglene viser at det originale håndtaket var av bein. Bronsen i grepet har blærer og hull grunnet støpningsfeil. Sverdet er 90 cm, bladet 78,5 cm.

							Naglen stammer ikke fra sverdet, ettersom ingen mangler. Naglen har firkantet hode med avrundede kanter.
C19023/I/II	Bronselur	Brandbu	Gran	1897-1898	YBA V	Våtmarksdeponering	Funnet i en myr. Består av tre deler og flere fragmenter. Dekorert med løpende bånd.
C12853	Wendelring (wendelring og dyrefigur av bronse)	Røste	Lunner	1886	YBA VI	Våtmarksdeponering	Opprinnelig skal det ha blitt funnet to nakkeringer av samme type, samt en liten dyrefigur av bronse som lignet en hest.
C23332 C23651a-f	Tre nakkeringer, to dyrefigurer, en bronsenål,	Vestby	Lunner	1924-1925	YBA VVI	Depot	Gjenstandene var nedlagt i orden. Tolkes som et offer/sakral

	353 tinnbelagte bronseperler, (fingerring)						Se tekst for beskrivelse.
--	---	--	--	--	--	--	------------------------------

Litteratur:

Austvoll, K.I.

2019 *Makt og Mobilitet Langs Kysten av Sørvest-Norge i Bronsealderen*. Frå haug ok
heiðni, 3-9

Austvoll, K.I.

2020. *The Emergence of Coercive Societies in Northwestern Scandinavia During the Late Neolithic- Early Bronze Age*. *Open Archeology* 6 (1), 1937

Bjørn, A.

1929 *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter* Bind II. Utgitt av A. W. Brøgger. A. W. Brøggers Boktrykkeri AS, Oslo.

Brøgger, A.W.

1925 *Det Norske Folk i Oldtiden*. H. Aschehoug & Co., Oslo.

Bukkemoen, G. B., and O.C. Lønaas

2010 Fossile dyrkningslag. Skøien, 101/1, 51. Lunner, Oppland. Unpublished report, Kulturhistorisk Museum, Oslo.

Grieg, S.

1926 *Hadelands Eldste Bosetningshistorie*. Det Norske Videnskaps-Akademi, Oslo.

Hagen, A.

1954 Europeiske impulser i østnorsk bronsealder. *Viking* 18:97–125.

Hedeager, L.

2017 *Arkeologi: Kort Fortalt*. Pax Forlag, Oslo.

Hedeager, L., and E. Østmo, editors

2005 *Norsk Arkeologisk Leksikon*. Pax Forlag, Oslo.

Helmen, A.

1953 *Hadeland. Bygdenes historie IV*. Nationaltrykkeriet.

Jensen, J.

2013 *Danmarks Oldtid: Fra Stenalder til Vikingetid*. Gyldendal, København.

Johansen, Ø.

1981 *Metallfunnene i østnorsk bronsealder: Kulturutvikling og forutsetninger for en marginalekspansjon*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke No. 4. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Johansen, Ø.

1993 *Norske depotfunn fra bronsealderen*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke 15. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Johansen, Ø.

2000 *Bronse og Makt: Bronsealderen i Norge*. Andresen og Butenschøn, Oslo.

- Kaul, F.
1998 *Ships on Bronzes: A Study in Bronze Age Religion and Iconography*. National Museum of Denmark, Copenhagen.
- Kaul, F.
2004 *Bronzealderens Religion: Studier af den Nordiske Bronzealders Ikonografi*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftsselskab, København.
- Kaul, F.
2004 *Religions of the Bronze Age: Studies of the Iconography of the Danish Bronze Age. English Summary*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftsselskab, København
- Kveiborg, J., L. Ahlqvist, and H. Vandkilde
2020 Horses, Fish and Humans: Interspecies Relationships in the Nordic Bronze Age. *Current Swedish Archaeology* 28:75–98.
- Ling, J., T. Earle, and K. Kristiansen
2018 Maritime Mode of Production: Raiding and Trading in Seafaring Chiefdoms. *Current Anthropology* 59(5):488–524.
- Melheim, L and C. Horn
2014 Tales of Hoards and Swordfighters in Early Bronze Age Scandinavia: The Brand New and the Broken. *Norwegian Archaeological Review* 47(1):1–24
- Melheim, L.
2006 *Myter og religion i bronsealderen: Studier med utgangspunkt i helleristninger, graver og depoter i Sør-Norge og Bohuslän*. Oslo Arkeologiske Serie nr. 5 Unipub, Oslo.
- Melheim, L.
2012 Towards a New Understanding of Late Neolithic Norway: The Role of Metal and Metalworking. In *Becoming European: The Transformation of Third Millennium Northern and Western Europe*, edited by Christopher Prescott and Håkon Glørstad, pp. 70–81. Oxbow Books, Oxford.
- Melheim, L.
2015 *Recycling Ideas: Bronze Age Metal Production in Southern Norway*. PhD diss., Universitetet i Oslo, Oslo.
- Melheim, L., and J. Lund
2011 Heads and Tails – Minds and Bodies: Reconsidering the Late Bronze Age Vestby

- Hoard in Light of Symbolist and Body Perspectives. *European Journal of Archaeology* 14(3):441–464.
- Meller, H.
 2013 The Sky Disc of Nebra. In *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*, edited by Hein Fokkens and Anthony Harding, pp. 266–269. Oxford University Press, Oxford.
- Prescott, C. 1991
 Copper Production in Bronze Age Norway. In *Historien i forhistorien: Festskrift til Einar Østmo på 60 år*, pp. 183–190. Universitetets Oldsaksamling, Oslo Prescott, L.
 2024 Bronsealderen på Hadeland: Importerte skatter eller lokale mesterverk? *Årbok for Hadeland* 2024.
- Randsborg, K.
 2009 Spirals! Calendars in Bronze Age Denmark. In *Adoranten*, pp. 1–11.
- Rosenqvist, A. M.
 1954 Studier av bronseteknikken i Vestbyfunnet [Med engelsk resumé]. *Viking* XVIII:125–155.
- Shetelig, H.
 1925 *Norges Forhistorie: Problemer og Resultater i Norsk Arkæologi*. Aschehoug & Co., Oslo.
- Treherne, P.
 1995 The Warrior's Beauty: The Masculine Body and Self-Identity in Bronze-Age Europe. *European Journal of Archaeology* 3(1):105–144.
- Wenn, C. C., and J. H. Larsen.
 2010 Kokegroper, dyrkningsspor og andre strukturer. Rossum Sørstua, 55/3, Rossumhagen, 55/8, Egge Øvre, 48/3, Gran kommune, Oppland. Unpublished report, Kulturhistorisk Museum, Oslo.
- Østmo, E. 1990
Helleristninger av sørsandinaviske former på det indre Østlandet: Fylkene Buskerud, Akershus, Oslo, Oppland og Hedmark. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke No. 12. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.